

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2021 metai

1

LI

Vilnius 2021

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2021

1

Vilnius 2021

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2021

1

Vilnius 2021

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija,
Rusija / The Russian Presidential Academy of National Economy
and Public Administration (RANEPa), Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).

Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:

<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2021
© Straipsnių autoriai, 2021

RECENZIJOS, ANOTACIJOS

Ekonomisto Michaelio Brouno Ayre knyga apie škotus Kėdainiuose ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje

Michael Broun Ayre. **The Scottish Community in the Grand Duchy of Lithuania, 1630–1750**. Vilnius: Humanitas, 2019. ISBN 978-9986-586-07-4

Pradėjęs rašyti šios 2019 m. knygyno „Humanitas“ išleistos knygos apie škotų bendruomenę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau LDK) recenziją, negalėjau net įsivaizduoti, kad ją užbaigus, šviesios atminties autoriaus, kanadiečio ekonomisto Michaelio Brouno Ayre jau nebebus tarp gyvųjų... Deja, sunki liga netikėtai atsinaujino ir, gydymui nepadėjus, jis 2020 m. lapkričio 6 d. mirė savo namuose Toronte. Asmeniškai jo nepažinojau, kiek bendravome tik keliomis tiesioginėmis ir netiesioginėmis elektroninio pašto žinutėmis (per M. B. Ayre bičiulį kėdainietį archeologą Algirdą Juknevičių ir Kėdainių krašto muziejaus direktorių Rimantą Žirgulį).

M. B. Ayre (1938–2020) – Kolumbijos universiteto auklėtinis (ekonomikos magistras), daug metų dirbo bankininkystės srityje Niujorke. Taip jau atsitiko, kad Lietuvai atgavus nepriklausomybę, čia atvyko darbo reikalais ir praleido kelis dešimtmečius. Po pirmosios žmonos lietuviškos mirties, su antrąja žmona, irgi lietuvi, nuolat keliavo tarp Vilniaus ir Toronto. Vilniuje įsteigė specializuotą knygynų tinklą „Humanitas“. Būdamas ekonomistas domėjosi ekonomikos istorija – 2012 m. paskelbė iliustruotą knygą apie XIX a. antros pusės Karibų jūros regiono ekonomiką¹.

¹ M. Ayre, *The Caribbean in Sepia: A History in Photographs 1840–1900*, Princeton, NJ, 2019. Prieiga per internetą: In Memory of Michael Broun Ayre 1938–2020. Obituary of Michael Broun Ayre. <https://humphreymiles.com/tribute/details/6100/Michael-Ayre/obituary.html> [žr. 2021 11 25].

Škotų kilmės M. B. Ayre gyvendamas Lietuvoje susidomėjo škotų bendruomenės Kėdainiuose istorija, ypač jos indėliu į Lietuvos ekonomiką ir verslą – mat daugelis Kėdainiuose gyvenusių škotų buvo pirkliai. M. B. Ayre ne tik pats tyrė škotų bendruomenės LDK istoriją, bet ir skatino tai daryti kitus. Vienu didžiausių M. B. Ayre pagalbininkų tapo kėdainietis archeologas A. Juknevičius, 2015 m. išleistos archeologiniais duomenimis paremtos publikacijos apie Kėdainių škotų namus autorius. Šios knygos leidybos mecenatai buvo M. B. Ayre ir jo žmona Ona². M. B. Ayre taip pat palaikė glaudžius ryšius su Kėdainių krašto muziejumi.

Tyrėjai žino, kad škotai senuosiuose Kėdainiuose yra savotiškas fenomenas – jokiame kitame LDK mieste nebuvo jų daugiau, jokiame kitame mieste jie neatliko tokio reikšmingo vaidmens. LDK sostinėje būta tiek škotų evangelikų reformatų, tiek škotų katalikų, tiek pirklių ir amatininkų, tiek medikų ir universiteto dėstytojų. Kartais teigiama, kad Lietuvos sostinėje XVII a. galėjo gyventi apie 80–100 škotų. Tačiau šie skaičiai perdėti. Recenzuojamoje knygoje M. B. Ayre nurodo mažesni skaičių – 35–40 (p. 43). Jis mini Joną Davidsoną, Davidą Gilbertą ir Jakubą Ogilvie, kurie 1655 m. pabėgę nuo maskvėnų grįžo ne į Vilnių, o į Kėdainius. Pasak jo, XVII a. pabaigoje Vilniuje buvo 13–14 škotų, o XVIII a. pradžioje tik 4–5 asmenys (p. 173–182).

Kėdainiuose buvo gausios vokiečių ir žydų bendruomenės, tačiau šios etninės grupės buvo būdingos daugeliui LDK miestų. Škotiškas senosios Kėdainių visuomenės aspektas leidžia susieti šį mikropasaulį su ankstyvųjų naujųjų laikų LDK, Abiejų Tautų Respublikos (toliau ATR) ir Europos religijos, migracijos ir etniškumo procesais. Škotai Kėdainiuose buvo pasiturintys pirkliai, krautuvių ir smuklių savininkai, kreditoriai, magistrato pareigūnai, reformatų bažnyčios rėmėjai, gimnazijos dėstytojai. Nuo 1628 m. škotai kūrėsi Didžiojoje Rinkoje, Didžiojoje, Senojoje ir Arklių (dabar Radvilų) gatvėse. Sklypus jie, miesto savininkui kunigaikščiui Kristupui II Radvilai leidus, supirkinėjo iš vietinių gyventojų. Įsigytuose sklypuose škotai mūrijo vieno ir dviejų aukštų U, L ir I formų namus su stačiais stogais ir aukštais renesansiniais frontonais. Dviaukščių namų pirmuose aukštuose laikė krautuves ir smukles, antruose aukštuose gyveno, po namais išmūrytuose rūsiuose sandėliuodavo prekes. Škotų namams būdingos tapytos skliautuotos pirmųjų aukštų perdangos ir medinės galerijos kiemuose. Prie Nevėžio prieplaukos škotai laikė laivus. Jais į Karaliaučių plukdė javus, linus, kanapes, vašką, lajų³.

Recenzuojama M. B. Ayre knyga yra anaip tol ne pirmasis didelės apimties tyrimas škotų LDK tematika. 2012 m. pasirodė australo Peterio Paulo Bajerio knyga apie škotus

² A. Juknevičius, *Škotų palikimas Kėdainiuose*, Vilnius, 2015; to paties, *Scottish Heritage in Kėdainiai*, Vilnius, 2015.

³ A. Juknevičius, *Škotų palikimas Kėdainiuose*, p. 3–9 ir kt.; to paties, *Senieji Kėdainiai. Istorija ir įdomybės*, Kėdainiai, 2017, p. 152–156.

ATR XVI–XVIII a. Joje daugiausia dėmesio buvo skirta migracijos priežastims, dydžiui, gyvenimo būdai ir identitetui⁴. P. P. Bajeris šia knyga pratęsė dar XX a. pradžioje prasidėjusius škotų imigracijos į ATR tyrimus – Thomaso Alfredo Fischerio, Archibaldo Franciso Stewarto, Annos Biegańskos, Waldemaro Kowalskio ir kitų autorių. Tačiau dėl didelės tematinės ir chronologinės veikalo apimties nemažai dalykų jame aptarta paviršutiniškai ar fragmentiškai. 2015 m. pasirodė Gintauto Sliesoriūno išsami ir gana tiksli škotų istorijos LDK apžvalga „Lietuvos istorijos“ tome⁵.

Daugelį metų trukęs M. B. Ayre tyrimas užpildo kai kurias P. P. Bajerio paliktas spragas tradicinėje škotų genealogijos ir netradicinėje „škotų ekonomikos“ srityse. Kaip minėta, M. B. Ayre buvo ekonomistas, o ne istorikas, jis puikiai mokėjo anglų kalbą, tačiau nežinojo lenkų, rusų ar lietuvių kalbų. Tai tapo didele kliūtimi, kuriai įveikti autorius išleido daug lėšų – samdė vertėją. Tačiau visiškai išspręsti šios problemos, be abejo, negalėjo. Atrodo, kad ir kai kuriais kitais atvejais koordinuojant tyrimą jam teko pernelyg pasikliauti pagalbinkais. Pvz., recenzuojamos knygos įvade yra geografo Algimanto Česnulevičiaus sudarytas XVII a. vidurio LDK žemėlapis (p. 8–9). Tačiau, atrodo, kad jis mažai ką bendro turi su realybe. Pvz., Radvilų valdos jame vaizduojamos kaip vientisa teritorija nuo Kėdainių iki Biržų, joms priskiriamas Kauno miestas su didele teritorija aplink ir t. t. Tačiau kitas žemėlapis – XVII a. vidurio Kėdainių miesto dešiniojoje Nevėžio pusėje modelis su škotų namais (autoriai A. Juknevičius ir Vaidas Špečkauskas) yra vertingas etninės miesto sociotopografijos tyrimas (p. 59–60). Aišku, galima būtų klausti, kodėl nevaizduojami Kėdainiai ir kairėje Nevėžio upės pusėje, kur škotai irgi turėjo nuosavybės? Simptomishka, kad yra klaidų ir žodyne (*Glossary*). Pvz., klaidingai aiškinamas paprastas terminas *Jego Królewskiej Mości* (p. 372), atskleidžiantis lenkų kalbos nežinojimą. Kadangi knyga išleista anglų kalba, reikia pažymėti, kad joje kartojamas klaidingas Michał Balińskio dar XIX a. į gyvenimą „paleistas“ teiginys apie Kėdainiuose veikusį popieriaus malūną (p. 61). Tačiau M. B. Ayre pagrįstai nesutinka su teiginiu apie „škotiškus namus“ XVII a. Kėdainiuose. Pasitelkęs ekspertus jis padaro išvadą, kad jie buvo tokie pat kaip ir kituose kraštuose (p. 63–72). Be abejo, ne škotai atnešė mūrinę architektūrą į Kėdainius ir jos išskirtinumo paieškas kažin ar vainikuos sėkmė. Tačiau galima sutikti, kad turtingi škotai pirkliai savo mūriniais puošniais pastatais su rūšiais ir gražiais interjeriais svariai prisidėjo prie Kėdainių miesto centro infrastruktūros pagerinimo. Šiandien tai itin vertingas istorinis kultūrinis paveldas.

⁴ P. P. Bajer, *Scots in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 16th–18th Centuries. The Formation and Disappearance of an Ethnic Group*, Leiden–Boston, 2012. Apie Kėdainių škotus žr.: p. 113–114, 157–158, 277–282, 348, 451–45 ir kt.

⁵ *Lietuvos istorija*, t. 6: G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius, 2015, p. 366–382.

Trumpai apie knygos struktūrą. Ją sudaro įvadas (*Introduction*), šešios dalys („Atvykimas ir įsikūrimas“ (*Arrival and Settlement*), „Kėdainiai. Profesinės strategijos“ (*Kėdainiai. Occupational Strategies*), „Vilnius ir Sluckas“ (*Vilnius and Slutsk*), „Paskutiniai pėdsakai“ (*Last Traces*), „Asimiliacija, giminystė ir identitetas“ (*Assimilation, Kinship and Identity*)) bei priedai, terminų žodynas anglakalbiams skaitytojui (*Glossary*), bibliografija (*Bibliography*) ir padėkos (*Acknowledgements*). M. B. Ayre korektiškai vartoja lietuviškas geografines lytis, nėra tekste jokių *Kiejdany*, o „Kėdainiai“ ir pan. Iš techninių dalykų su apmaudu tenka pastebėti, kad poligrafiškai kokybiškai išleistoje knygoje nėra jokios rodyklės. Šiame ekonominio-genealoginio pobūdžio veikalė jos būtų labai pravarčios.

Knygos chronologija didesnių abejonių nekelia. Tai nereiškia, kad škotų LDK nebuvo iki 1630 ir po 1750 m., tai mini ir pats autorius. Deja, negalima sutikti su teiginiu, kad apie škotus LDK plačiau šiandieninėje Lietuvoje, Baltarusijoje ir Škotijoje nežinoma (*This is a story largery unknown today in Lithuania, Belarus, and Scotland*, p. 13). Bent jau Lietuvoje galima netgi kalbėti apie tam tikrą panškotizmą, kurio savotiškas centras yra Kėdainiai.

Knygoje remiamasi kelių šalių (Lietuvos, Lenkijos, Rusijos, Vokietijos, Baltarusijos, Škotijos) archyvuose ir bibliotekose (iš viso 15 institucijų) esančiais šaltiniais (p. 13, 371–372, 374–377), tačiau didžiausia ir svarbiausia M. B. Ayre naudota šaltinių bazė – išlikusios kai kurios XVII a. vidurio – XVIII a. evangelikų reformatų bažnyčių metrikų knygos. Tai Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomos LDK (Kėdainių, Vilniaus, Slucko, Bielyčios ir kt. bažnyčių – iš viso 14) bei Gdansko valstybiniame ir kituose archyvuose saugomos Karališkosios ir Kunigaikštiškosios Prūsijų – Gdansko, Elbingo, Karaliaučiaus ir Tilžės evangelikų reformatų bažnyčių knygos. Nuo S. Konarskio laikų⁶ joks kitas reformacijos ar kitos tematikos tyrėjas šiuo vertingu genealoginiu šaltiniu taip vykusiai nepasinaudojo. Reikia turėti galvoje, kad jame yra ne tik tradicinių duomenų – krikštai, santuokos ir mirtys, tačiau ir informatyvūs, neretai kasmetiniai komunikantų sąrašai. Mat pagal evangelikų tikėjimą komunija yra toks sakramentas, kuris turi būti priimamas periodiškai, bent kelis kartus per metus, taip sutvirtinant savo tikėjimą ir paliudijant priklausomybę bažnyčiai. Todėl komunikantų vardai likus savaitei iki iškilmingos eucharistijos turėjo būti surašyti į metrikų knygas⁷. Tais atvejais, kai metrikų knygų neišliko ar jose yra didelių chronologinių spragų (kaip, pvz., Slucko atveju), M. B. Ayre tyrimas netenka didelių privalumų. M. B. Ayre pasitelkė kai kuriuos svarbius iki tol nežinotus šaltinius, pvz., vieno iš Arnotų giminės palikuonių tyrimą⁸. Knygoje, deja, beveik nepanaudoti valdų inventoriai, korespondencija, kiti bažny-

⁶ Plg.: S. K o n a r s k i, *Szlachta kalwińska w Polsce*, Warszawa, 1936.

⁷ Plg.: *Agenda albo forma porządku usługi świętych w zborach ewangelickich Koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Gdańsk, 1637, s. 81–82, 83.

⁸ J. A r n o t t, *The House of Arnot and some of its Branches: A Family History*, Edinburgh, 1918.

tiniai šaltiniai – bažnyčių sesijų protokolai ir kt. Genealoginiuose tyrimuose nepanaudoti ir kai kurių škotų genealogų darbai⁹.

Pagal apimtį ir rezultatus daugiausia vietos knygoje skirta Kėdainių škotams. Škotiškųjų Kėdainių fenomenas istoriografijoje yra sulaukęs nemenko dėmesio – amžių bėgyje išnykusios etninės bendruomenės, taigi egzotišku tapusio siužeto nepamiršdavo fiksuoti daugelis apie senuosius Kėdainius ar jų visuomenę rašiusių autorių, pradedant dar vyskupu Motiejui Valančiumi XIX a. viduryje. Jam padėjo kėdainietis mokytojas evangelikas reformatas Jonas Molesonas, vyskupui iš evangelikų reformatų metrikų knygų (pradedant 1637 m.) išrašęs apie 30 škotų pavardžių. M. Valančius rašo: „Pavardes tas išrašiau nė biškio į žemaitiškumą nekreipdamas. Žinią tame dalyke, iš Kėdainių bažnyčios knygų išrašytą, meilingai man suteikė mokytas ir nuo visų giriamas kunigas Moulsonas“. Garbusis vyskupas neteisingai galvojo, kad škotai ir protestantizmą į Žemaitiją atnešė¹⁰. Iš naujesnės literatūros dar galima paminėti Stanisława Tworeko, Steve Murdocho, Almos Ragauskaitės, Rimanto Žirgulio, taip pat šios recenzijos autoriaus darbus¹¹. Reikia pastebėti, kad kai kurie autoriai linko didinti škotų skaičių ir pervertinti jų svarbą Kėdainių miesto valdymui ir raidai. Nebuvo nustatytas realus škotų skaičius Kėdainiuose, jo kaita, šios etninės grupės asimiliacijos procesas.

Reikia pažymėti, kad M. B. Ayre savo knygoje pagrįstai sukritikavo kelis mitus apie Kėdainių škotus. Kaip antai, 2000 m. Lino Eriksono straipsnyje esantį neistorišką teiginį apie tai, kad škotai evangelikai Kėdainiuose apsigyvenę dėl to, kad ieškojo čia pažadėtios žemės – Antilijos¹². Įdomu, kad šis vaizdinyš paplito viešajame lokaliame Kėdainių

⁹ P.vz., H. S c o t t, *Fasti Ecclesiae Scoticae: the Succession of Ministers in the Church of Scotland from the Reformation*, t. 5, Edinburg, 1925.

¹⁰ M. V a l a n č i u s, *Raštai*, t. 6: *Žemaičių vyskupystė*, parengė V. Vanagas, V. Merkys, Vilnius, 2013, p. 387, 391, 585–586.

¹¹ S. T w o r e k, Z dziejów kalwinizmu w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII w., *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 1966, t. 21(8), s. 193–201; R. Ž i r g u l i s, Škotų bendruomenė Kėdainiuose 1630–1750, *Lietuvos muziejų rinkiniai*, Kėdainiai, 2002, Nr. 1, p. 23–27; to paties, The Scottish Community in Kėdainiai c. 1630 – c. 1750, *Scottish Communities Abroad in the Early Modern Period*, ed. A. Grosjean, S. Murdoch, Leiden–Boston, 2005, p. 225–247; S. M u r d o c h, The Scottish Community in Kėdainiai (Kiej-dany) in its Scandinavian and Baltic Context, *Almanach Historyczny*, 2007, p. 47–61; A. R a g a u s k a i t ė, Škotų pavardžių užrašymo tendencijos XVII–XVIII a. Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose, *Acta Linguistica Lithuanica*, 2016, t. 75, p. 39–61; A. R a g a u s k a s, Tarp Kėdainių ir Tobago: škotai Benetai Naujamiestyje. XVII a. antroji pusė, *Iš Panevėžio praeities. Šeimoms portretas istorijos kontekste, [mokslinių straipsnių rinkinys]*, Panevėžys, 2019, p. 30–74.

¹² L. E r i k s o n a s, The Lost Colony of Scots: Unravelling Overseas Connections in a Lithuanian Town, *Ships, Guns and Bibles in the North Sea and the Baltic States c. 1350–c. 1700*, ed. A. I. Macinnes, T. Riis and F. G. Pedersen, East Lothian, 2000, p. 173–187. Įdomu, kad autorius kėdainiečiu škotu „padarė“ ir liuteronų mokytoją Aleksandrą Karolį Kurcijų. Jis rėmėsi, deja, nepatikrinta žodine evangelikų liuteronų kunigo dr. Valdo Aušros iš JAV informacija. Paties V. Aušros publikacijoje taip irgi neteigiama.

ir apskritai visame „panškotiškame“ Lietuvos diskurse. Tačiau, kaip žinoma tyrėjams (ką pabrėžia ir M. B. Ayre), škotai į Lietuvą daugiausia vyko ieškoti... sotesnės duonos – netgi religiniai motyvai tebuvo antroje vietoje (p. 11, nuor. 11). O gal M. B. Ayre neteisis? Tenka apsvarstyti galimybę dėl protestantiškos „pažadėtosios žemės“ Antilijos tapatinimo su Kėdainiais. L. Eriksonas teigia, kad įžymūs Europos protestantai – Janas Amosas Komenskis, Samuelis Hartlibas, Johnas Durie ir kiti, ieškodami, kur galėtų sukurti savotišką Christianopolį, XVII a. trečiajame dešimtmetyje jį planavo įkurti tiek Amerikoje, tiek Europoje. Tarp kitų svarstyti variantai Lietuvoje, Livonijoje ir Kurše. Istorikas pažymi, kad šiuo klausimu Johannas Abrahamas Pömeris 1629 m. Vilniuje netgi planavo diskutuoti su Vilniaus vaivada Kristupu II Radvila dėl kokios nors jo valdos nuomos tam tikslui, tačiau pats atmetė šią galimybę, pabrėždamas vietinių gyventojų priešišumą. Vienas iš variantų buvo salos Dauguvoje pirkimas. L. Eriksonas daro išvadą, kad minėta Antilija galėjo būti ir Kėdainiai. Jis remiasi tuo, kad škotai kalvinistai būtent 1629 m. pradėjo atvykti į miestą. Šios versijos neatmeta ir R. Žirgulis, ji paplito ir lietuviškajame bei kėdainietiškajame viešajame diskurse. Bet L. Eriksonas nepateikia jokių įrodymų, kad kas nors iš amžininkų būtų Antiliją įsivaizdavęs būtent Kėdainiuose. Tikrovėje Antilija buvo viena geriausių ir ambicingiausių vokiškų draugijų, įsteigta sekant liuteronų teologo Johanno Valentino Andrae (1586–1654) 1619 m. veikalu *Christianopolis*. Vienas iš jos tikslų išties buvo įkurti kurs nors krikščionišką bendruomenę (ne protestantišką ar juo labiau tik evangelikų reformatų), kuri galėtų save išlaikyti. Pradžioje jos lyderis buvo Heinrichas Heinas, o vėliau jau minėtas J. A. Pömeris (1604–1687). Jos veikloje aktyviai dalyvavo Johannas Fridwaldas, iš Gdansko kilęs ir Anglijoje apie 1628 m. apsigyvenęs mokslininkas universalistas Samuelis Hartlibas (apie 1600–1662) ir kiti. Tiesa, kėdainiečiai svetimšaliai, taip pat ir škotai XVII a. viduryje teigė, kad jie atvyko pakviesti kunigaikščių Radvilų (žr. toliau).

M. B. Ayre pagrįstai sukritikavo ir 1731 m. Kėdainių škotų įsteigtos prekybinės kompanijos (*Societas Commerciorum*) sureikšminimą (p. 123–134)¹³. Vietoje to jis puikiai atskleidė škotų pirklių taikytas verslo strategijas, kuriose itin svarbūs buvo giminystės ryšiai (p. 86–97).

Deja, autoriui pristigo kritiškumo rašant apie kitą lietuvių ir anglų kalbomis jau plačiai paplitusį kėdainietiškojo panškotizmo mitą – škotų „tabako krautuvę“ (p. 56). Berods archeologas A. Juknevičius „paleido į gyvenimą“¹⁴ teiginį, kad XVII a. viduryje Didžiosios Rinkos aikštės vakariniame pakraštyje, greta miesto rotušės stoviničiame renesansinių formų dviejų aukštų mūriniame name veikė škotų tabako krautuvė. Pasak jo, tai buvo

¹³ S. T w o r e k, *Z dziejów kalwinizmu w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII w.*, s. 193–201. A. Juknevičius „papildė“ S. Tworeką, pavadindamas škotų pirklių broliją „pirmąja akcine bendrove Lietuvoje“, A. J u k n e v i č i u s, *Škotų palikimas Kėdainiuose*, p. 31.

¹⁴ Ten pat.

pirmoji specializuota tabako krautuvė Kėdainiuose ir viena pirmųjų Lietuvoje. 1653 m. kunigaikštis Jonušas Radvila laiške miesto seniūnui Laurynui Kochanskiui piktinosi škotais, kurie nesutiko, kad jų krautuvės siena glaustųsi prie statomos rotušės sienos ir būtų mūrijama už bendras jų ir magistrato lėšas. Pasipiktinimą kunigaikštis argumentavo senu papročiu: kaimynai besijungiančias sienas statydavo už bendras lėšas, o škotai panoro būti gudresni – nenorėdami papildomų išlaidų, vengė prisidėti prie rotušės statybos. A. Juknevičius daro išvadą, kad šis paminėjimas liudija, kad Kėdainių neaplenkė nuo XVI a. pabaigos Europoje plitusi rūkymo mada. Neaišku, ar ją čia atnešė būtent škotai, tačiau šios krautuvės paminėjimas liudija juos prie to prisidėjus. Tačiau įdėmiau perskaičius nurodytą šaltinį – labai piktą 1653 m. lapkričio 22 d. Kėdainių savininko Jonušo Radvilos laišką, matyti, kad jame apie tabako krautuvę nerašoma¹⁵. Jame J. II Radvila kėdainiečiams škotams, plačiai prekiavusiems tabaku¹⁶, tik prikiša, kad jiems tik tabakas terūpi ir žada su jais susidoroti, jeigu toliau priešinsis jo valiai.

Nors knygoje daug dėmesio skiria tradicinei temai – škotų genealogijai, autorius ją laiko tik pagalbine medžiaga, padedančia geriau atskleisti škotų pirklių tinklus įvairiuose Lietuvos (Kėdainiai, Vilnius, Sluckas, Kelmė), prūsiškuose (Gdanskas, Karaliaučius, Tilžė) ir Lenkijos miestuose (Liublinas), netgi Londone. Iš viso LDK 1630–1750 m. M. B. Ayre identifikavo 110 škotų šeimų ir 1100 škotų. Tai labai vertingas rezultatas. Škotų užfiksuota ne tik Kėdainiuose (XVII a. vid. apie 100–120 asmenų, žr. p. 40, 46–47), Vilniuje ar Slucke, bet ir mažesnėse vietovėse. Vis dėlto genealoginiam tyrimui galima kai ką prikišti. Knygoje ne iki galo atskleistas išvardytų ir aprašytų škotų šeimų likimas nuo atvykimo iki išnykimo, neapibendrinti integracijos vietos visuomenėje modeliai. Matyt, tam tiesiog pritrūko duomenų. Autorius pažymėjo, kad netgi XVII a. pabaigoje 2 ir 3 atvykėlių kartoms Kėdainiai dar buvo gana patrauklus miestas (p. 111), tačiau šiuo laikotarpiu datavo škotų Kėdainiuose „pabaigos pradžia“.

Nereikia galvoti, kad atvykėlius škotus kėdainiečiai mielai priėmė. Taip būna tik romantiškoje istoriografijoje ar neistoriškame viešajame diskurse. Netgi dar XVII a.

¹⁵ *Ale przy tym o ratuszu, że nie nakryty i tej zimy bać się ruiny, a w aptece pewnej szkody. Z tej ściany o tabace że ostatnią daję deklaracją: ponieważ na upór idą szoci, że im szeląga nie opuszczać winy żadnej za każdą okazją; a jeśli nie ma czem płacić, niech w turmie gnije, bo tu nie o tabaką idzie, ale o ich upór i nieposłuszeństwo, a moją powagę, której nie tylko tem pedlarzom, ale i nikomu targać nie dam, i na koniec przywiódą mię do tego, że którego na jegoż domu wrotach obiesić każę, bo taką złość koniecznie przelamać trzeba.* – 1653 11 22. Horvolas. Jonušas II Radvila – Kėdainių seniūnui Laurynui Kochanskiui, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 4, nr. 18069, l. 6v.

¹⁶ Apie tabako prekybą ir vartojimą senojoje Lietuvoje išsamiau žr.: J. Matusas, Tabakas ir kortos senovės Lietuvoje, *Aidai*, 1960, nr. 6, p. 268–269; A. Čivilytė, L. Kvizikevičius, S. Sarcevičius, Pypkių gamybos centras Vilniuje, *Kultūros paminklai*, t. 12, Vilnius, 2005, p. 26–41; S. Samalavičius, Tabakas Lietuvoje, to paties, *Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII amžiuose*, sud. A. Samalavičius, par. A. Ragauskas, Vilnius, 2011, p. 75.

septintajame dešimtmetyje, taigi praėjus 30 metų po pirmųjų škotų atvykimo, vietiniai į juos žiūrėjo priešiška. Galbūt tik bendratikiai buvo šiuo atžvilgiu nuosaikesni. Pirmieji atvykėliai škotai buvo susitelkę ir siekė vieni kitus palaikyti, užtarti ir pan. Štai škotas Jokūbas Benetas, 1667 m. gruodį apibūdindamas situaciją Kėdainiuose, pažymėjo, kad mieste ramu, jame gyvena geri ir ištikimi valdiniai svetimšaliai – škotai. Jis rašė, kad apkaltintas škotas Vilimas Kuperis pasiteisins kunigaikščiui. 1666 m. kovo 9 d. B. Radvilos komisijos priimtuose miesto nuostatų papildymuose teigiama, kad „yra žinoma“, jog svetimšaliai aplenkiami užimant miesto pareigybes, nepaisoma Jonušo II Radvilos valios, pagal kurią svetimšaliams turi būti visam laikui užtikrinta teisė užimti bet kurias miesto pareigybes ir konkuruoti su „lietuvių nacija“. Komisarai paliepė, kad būsimų rinkimų metu laisvos vietos taryboje ir suolininkų teisme būtų užpildytos svetimšaliais, kurie sutinka jas užimti. Vyresniajam vokiečiui taryboje turėjo būti duotas miesto spaudas. Taip pat nutarta, kad 4 tinkami svetimšaliai visuomet būtų tarp decemvirų, magistratare – 2 tarėjai, 1 burmistras, suolininkų teisme – 2 suolininkai. Jeigu to nebūtų paisoma, svetimšaliai turi teisę šaukti lietuvius ir magistratą į kunigaikščio asesorių teismą ir ginti teises bei laisves, kurios jiems priklauso lygiai su lietuviais. Ir jeigu bus įrodyta, kad tinkami asmenys yra aplenkti, teismas turi sustabdyti rinkimus ir kreiptis į kunigaikštį, kuris priims sprendimą.

Suolininko lietuvio Jono Stanelevičiaus 1666 m. liepos 25 d. apeliaciniame skunde Boguslovui Radvilai kaip „aukščiausiam teisėjui“ teigiama, kad „škotas burmistras, miesto prezidentas Jurgis Andersonas nuo pat prezidentavimo pradžios kasdien slapta tariasi su savo tautiečiais (*szkotami*), kaip galėtų jį vietinį / tėvynainį ir kitus lietuvių kilmės kunigaikščio valdinius pražudyti, iš pareigų pašalinti ir išvyti, o į jų vietą pastatyti vietos lietuvių teisės nežinančius ir nesėslius saviškius; jis pažeidžia miesto teisę vykdydamas naujo magistrato rinkimus ne pagal kunigaikščių Radvilų duotą ir B. Radvilos patvirtintą tvarką, kurioje nustatyta šv. Trejybės diena, o tamsiu metu prieš bet kokią teisybę, kur tik gali savo nacijai įvairiais neteisėtais būdais padeda, o lietuvių nacijai kenkia. J. Stanelevičius visos lietuvių nacijos vardu rašė B. Radvilai, kad Radviloms neištikimi škotai jo ir lietuvių nacijos nepražudytų, galiausiai, kad **teismuose jiems nežinoma kalba nesitartų** [paryškinta cituojant – A. R.] ir nuo jo bei lietuvių nacijos neišsiskirtų. Skundo autorius akcentuoja, kaip „kad išpažįstame vieną Dievą, taip ir vieną poną“, t. y. B. Radvilą. Čia vėl škotams prikiša neištikimybę, prilygina juos migruojantiems paukščiams.

Be abejo, šis raštas atsirado, kai J. Stanelevičius pralaimėjo bylą Jonui Tegui (*Jan Teg*), kuriam teisme atstovavo Šolas (*Szol*). Burmistras J. Andersonas priteisė pralaimėjusiam sumokėti ieškovui 1000 raudonųjų auksinų. J. Stanelevičius teigė, kad nuosprendis neteisingas, o teisėjas jam kerštuoja dėl to, kad jis netylėjęs komisijos metu, t. y. 1666 m. mieste situaciją nagrinėjant B. Radvilos komisarams. Nepaisant to, galima pastebėti, kad manipuliuodamas asmeniniais ir viešais faktais bei aplinkybėmis, siekda-

mas nustatyti B. Radvilą prieš priešininkus, J. Stanelevičius prikišo škotams *in corpore* tarpusavio protegavimą, nesuprantamos kalbos vartojimą teisme, taigi galėjo išreikšti realiai egzistavusį lietuvių priešišumą kitataučiams škotams. Netgi pats save įvardijo kaip lietuvių nacijos atstovą. Neaišku, kokios konfesijos buvo J. Stanelevičius, t. y. ar tas priešiškas nebuvo susijęs dar ir su religija. Akivaizdu, kad škotai *versus* lietuviai yra siekis tautinės priešštos, nors skunde galima įžvelgti ir platesnę priešstatą – atvykėliai–vietiniai, svetimšaliai–lietuviai.

Škotai, aišku, turėjo savo versiją. Apie 1667 m. Vilimas Benetas ir Jokūbas Kiukas netaisyklinga lenkų kalba surašytame rašte skundėsi B. Radvilai, kad lietuviai yra jiems priešiški. Jie teigė, kad „svetimšaliai į Kėdainius iš tolimų kraštų yra pakviesti“ [išryškinta cituojant – A. R.], kad jie yra miestiečiai. Rašto autoriai pažymėjo, kad komisijos (1666 m.) nurodymas, kad visi svetimšaliai būtų sėslūs, yra įvykdytas. O nurodymas, kad taryboje ir suolininkų teisme būtų 2 svetimšaliai, tarp decemvirų – 4, nevykdomas. Jie prašė, kad faktas, jog du svetimšaliai atsisakė pareigų, neturėtų jiems kenkti; kad būtų paskirti du evangelikai ir trečias katalikas. Jie pažymėjo, kad yra pateikę protestą, o dabar teikia skundą kunigaikščiui.

Taigi, kėdainiečiai škotai gynė ne tik savo, bet ir kitų svetimšalių interesus. Jie aiškino, kad yra ne šiaip atvykę, o pakviesti! Bendro škotiško veikimo buvo ir ūkyje. 1666 m. spalį magistrato prašymu kėdainiečiams škotams Jurgiui Andersonui, Vilimui Benetui, Vilimui Kuperiui ir Jokūbai Kiukui B. Radvila metams išnuomojo prekybos mokesčio surinkimo teisę, kurio $\frac{3}{4}$ turėjo eiti miestui jo skoloms padengti, o $\frac{1}{4}$ – dvarui.

Labai gaila, kad M. B. Ayre knygoje nėra genealoginių lentelių, o perteikiant genealoginius faktus naudojamas tik naratyvas. Matyt, dėl šios priežasties M. B. Ayre pakartojė istoriografijoje įsitvirtinusių klaidą (p. 27) – neteisingą škotų mokytojų darbo gimnazijoje chronologiją, kuri yra ir naujausioje istoriografijoje: škotai Alexanderis Nicolai (*Nichol, Nicholas*), Thomas Ramsay ir Jokūbas Patersonas iš XVII a. antrosios pusės „perkeliami“ į trečią dešimtmetį ir „padaromi“ pirmaisiais gimnazijos mokytojais¹⁷. Vilnietis Jacobas Arnotas mirė ne 1640 m., kaip teigiama knygoje (p. 21, 36, 37), o 1632 m.

Kalbant apie pamokslininką T. Ramžą reikia pažymėti, kad knygoje minimas įdomus siužetas – jo našlės dovanotas batas Kembridžo universiteto bibliotekai (p. 350, 354). Istoriografijoje jis tinkamai nesuprastas, taip ir likęs tik įdomybe. 1707 m. našlė Kembridžo universiteto bibliotekai padovanojo 1701 m. Karaliaučiuje išleistą Naujojo Testamento lietuvišką leidimą ir ilgaaulį batą. Apie tai dar 1961 m. buvo paskelbtas anglų knygotyrimo straipsnis¹⁸. Knyga ir aulinukas iki šiol saugomi minėto universiteto bibliotekoje, yra paskelbti skaitmeniniai, tikėtina, minėtos našlės dovanoto ilgaaulio bato ir knygos

¹⁷ G. Sliessoriūnas, min. veik., p. 366–382.

¹⁸ J. C. T. Oates, An Old Boot at Cambridge, *The Book Collector*, 1961, Autum, nr. 3, p. 74–89.

atvaizdai¹⁹. Be to, J. C. T. Oateso straipsnyje minima, kad našlė padovanojo dar ir paprastą, t. y. beaulį batą. Knyga – įprasta dovana universitetui ar jo bibliotekai, bet aulinukas ar batas – nelabai. 2017 m. paskelbto minėtos anglų autoriaus publikacijos vertimo į lietuvių kalbą komentaruose, remiantis bibliografinė informacija ir leidinio provenienciniu įrašu, nurodyta, kad minėtas paprastas batas (angl. *shoe*) yra dingęs²⁰.

Kodėl T. Ramzos našlė dovanojo batus? Kokia šio veiksmo prasmė? 2016 m. rugpjūtį remontuojant Kembridžo universiteto šv. Jono koledžo profesorių salę (buvusi fakulteto dekanų rezidencija) aptiktas dar vienas odinis batas – gerokai nudėvėtas, su skylė (24 cm ilgio). Spėjama, kad už plokštės tarp židinio ir lango jis galėjo būti paslėptas keičiant interjerą XVII a. pabaigoje – XVIII a. viduryje. Tai ne T. Ramzos našlės dovanotas batas. Tačiau batai pagal apotropinę (apsauginę) magiją, paplitusią tiek Europoje, tiek Lietuvoje, turėjo saugoti gyvuosius ir neleisti į patalpą patekti velniui ir blogai lemčiai. Mat batai buvo panašūs į savininko pėdas ir todėl juose „buvo“ šiek tiek jo sielos. Paprastai židinyje, sienoje ar stoge slėpdavo vaikišką batą. Anglijoje tokie „apsauginiai“ batai žinomi nuo 1300 m., gyvenamuose namuose, bažnyčiose, vienuolynuose ir kituose pastatuose jų yra rasta per 2 tūkst.²¹ Vadinas, T. Ramzos našlė apie tokį prietarą – „laimę nešančius batus“ žinojo, todėl ir dovanojo batus. Taigi, ji galėjo būti kilusi iš pačios Anglijos.

Baigdamas recenziją norėčiau pažymėti, kad istorijos mylėtojo, ekonomisto, kelis dešimtmečius Lietuvoje gyvenusio M. B. Ayre veikalas – solidus paminklas LDK bei Radvilų Kėdainių škotams. Jame atskleistas iki šiol istoriografijai menkiausiai žinomas Kėdainių ir kitų miestų škotų pirklių verslo ir giminytės paveikslas. Dėl ekonominių ir religinių priežasčių išskirtiniu mobilumu pasižymėjusios škotų etninės grupės LDK istorijos tyrimuose M. B. Ayre veikalas užims novatorišką ir solidžią vietą. Kėdainių škotai jau buvo žinomi tarptautinei istoriografijai, tačiau recenzuojama anglų kalba paskelbta knyga yra išsamiausias tyrimas apie juos. Žengti toliau bus galima tik pasitelkus dar įvairesnę šaltinių bazę ir rezultatyvius tyrimų metodus.

Būtų puiku, jeigu Kėdainių rajono savivaldybė ir Kėdainių krašto muziejus inicijuotų knygos vertimą į lietuvių kalbą. Jį galėtų papildyti asmenvardžių bei vietovardžių rodyklės, komentarai. O A†A M. B. Ayre neabejotinai yra vertas Kėdainių garbės piliečio vardo.

Aivas R a g a u s k a s
(Vilniaus universitetas)

¹⁹ Prieiga per internetą: <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-F-00170-D-00001-00001/2> [žr. 2020 12 01].

²⁰ J. C. T. O a t e s, Senas batas Kembridže, iš anglų k. vertė E. Grigonis, *Knygotyra*, 2017, nr. 69, p. 203–215, komentaras p. 202.

²¹ S. P a p p a s, 300-year-old secret ‚lucky‘ shoe found in Cambridge University wall, 2016, August 22, prieiga per internetą: <https://www.foxnews.com/science/300-year-old-secret-lucky-shoe-found-in-cambridge-university-wall> [žr. 2020 12 08].